

ИКОНОГРАФСКИ ОСОБЕНОСТИ НА ТРИ РУСКИ ИКОНИ С ОБРАЗИТЕ НА СВЕТИ КИРИЛ И СВЕТИ МЕТОДИЙ ОТ БЪЛГАРИЯ

Тотка Григорова

ICONOGRAPHIC PECULIARITIES OF THREE RUSSIAN ICONS OF SAINTS CYRIL AND METHODIUS IN BULGARIA

Totka Grigорова

Abstract: *The research is focused on the compositional characteristics of the icons, their original sources and the parallels that can be found in Bulgarian iconography. These icons present some of the established compositional variations in the Slavic Educators' iconography, variations widely spread in the Russian pictorial tradition characteristic of the period spanning from the end of the 19th c. to the beginning of the 20th c. The oldest icon is kept in the town of Shumen. It was donated to the local church "St. Ascension of Christ" by Lieutenant-General S. D. Belokopitov on the occasion of the Russian troops' entry into the town on 6 July 1878. The other icon is part of the collection of Varna's Archaeological Museum (1902). According to the signature, it was painted by the prominent Russian restorer and court icon painter V. P. Guryanov. Another compositional variation of Russian iconography could be seen in an icon belonging to the Shipka Monastery "Nativity of Christ" (1901). The icon was created in the Russian monastery "St. Panteleimon" on Mount Athos.*

Keywords: *iconography, St. Cyril and St. Methodius, Russian icons, the Russian pictorial tradition, the end of the 19th c., the beginning of the 20th c., Guryanov.*

Иконите с образи на св. Кирил и св. Методий, произхождащи от Русия, появили се в българските земи във времето и през първите десетилетия след освободителната Руско-турска война, до момента не са попадали трайно във фокуса на научноизследователските интереси. Редица изследователи отделят внимание

на иконографските особености на образите и техните традиции, създадени в България и в Русия¹, но до момента не са били документи-

¹ Тук ще бъдат отбелязани само основни публикации относно иконографските характеристики: Василиев 1970; Божков 1989; Паскалева 1995: 265 – 275, 275 – 276 (и посочената там литература); Бакалова 2003: 580

рани намиращите се в България руски икони с тази тематика.

Преди да се обърнем към иконографските характеристики на трите икони трябва да маркираме, макар и накратко, какво е мястото на култа към Светите братя, развил се на територията на Русия. В своето изследване от 1953 г. Ив. Снегаров изтъква трудността да се проследят фазите на култа към св. Кирил и св. Методий в Руската църква, успоредно с това подчертава и факта, че там тяхната памет винаги е била обект на силна почит. В Руската църква паметта на славянските просветители се чества поотделно и заедно на 11 май въз основа на указанието в сборник от Успенския сбор в Москва от XII – XIII в. (Снегаров 1953: 101; Шалина 2013: 77). А с разпространението на Йерусалимския богослужебен устав в състава на Месецослова, в Псалтира и Часослова постепенно навлиза тропар и кондак за св. Кирил (Турилов 2000: 18, 23; Турилов 2018: 186 – 225; Милчев 1963: 18). През първата половина на XIV в. този ден вероятно е бил традиционен общ празник в Московската църква, пренесен в Русия от България. Поменаването на славянските просветители на датата 11 май от църковните служители е изтъкнато от Ив. Снегаров за възможна причина Дмитрий Ростовски да постави същата дата за общ празник в „Четъи минеи“ или „Книга житий святых“ (Снегаров 1953: 101)². По това време се появяват и нови преписи от разкази за славянските апостоли (житиеписни творби), а красноречив пример за голямата почит към св. Кирил сред книжовниците е надпис-

– 585; Бакалова 2015: 60 – 95; Милчев 1963: 16 – 19; Шалина 2013: 65 – 85; Иванникова 2013: 89 – 111.

² Добре известно е, че „Четъи минеи“ са били много популярни в Русия и това е довело до неколкочкратното им преиздаване (1775, 1855). Това съчинение прониква и в българските земи, където от XIX в. официално се чества 11 май, като общ празник на равноапостолите. Вж. също: Милчев 1963: 18. За общия празник в България вж: Генова 2015: 345; Колева 2003: 273; Симеонова 1993; Симеонова 2007.

ването на много слова на руския проповедник Кирил Туровски (XII в.) с името на св. Кирил Философ (Снегаров 1953: 101). Сред руските книжовници се появява концепцията, че Кирил е превел книгите от гръцки на руски, по този начин се заражда идеята за тъждественост на „Кирило-Методиевия (старобългарски) език и руския език“ (Снегаров 1953: 102 – 103; Милчев 1963: 16 – 17). Този възглед в Русия се утвърждава през XV в. и се запазва в следващите векове, той се появява и в поменен разказ за св. Кирил от XVII в.³ В първата половина на XVII в. вниманието към св. Кирил и св. Методий е засилено и под въздействието на Униатската църква, която изтъква древната връзка на първоучителите и Славянската църква с Рим. А в края на същия век, вече въз основата на текста от Житие Кирилово, е създадено общото „Житие на славянските апостоли“, поместено в „Жития на светците“ на дата 11 май. Тази творба многократно е била преиздавана през XVIII в. и е била основен източник на сведения за живота и творчеството на св. Кирил (Турилов 2018).

През XIX в., в началото на 1861 г., по случай предстоящата 1000-годишнина от създаването на славянската азбука, която се навършва през 1863 г.⁴, Смоленският епископ Антоний (Амфитеатров) отправя молба към Св. Синод с искане да бъде възобновено църковното почитание на св. Кирил и св. Методий, както и за одобрение да бъде съставена служба в тяхна чест. Това е официалната служба, използвана от православното славянство и до днес, повече от век и половина

³ Тук трябва да отбележим, че почитта към български светци била изразена и във Великия часослов, в който се споменават св. Кирил и св. Методий на съответните празнични дати. Св. Кирил е наречен „...учител на славяните и българите, изобретател на славянската писменост и преводач на книгите от гръцки на руски език.“ (Снегаров 1953: 106 – 107).

⁴ Относно мотивите на Русия за изместването на тържественото честване на празника вж: Симеонова 2007: 265.

(Э. П. П. 2018; Иванникова 2013: 94 – 95)⁵. В следващата 1862 г. император Александър II учредил четири стипендии на името на Кирил и Методий. В същата година в Русия се празнува 1000 годишен юбилей от създаването на руската държава, в чиято чест на 8 септември 1862 г. в Новгород е открит паметник. На този монумент, наред с видните деятели на държавата, са представени просветители в лицето на Кирил и Методий (Э. П. П. 2018; Басыров 1983).

През юбилейната 1863 г. Синодът на Руската православна църква установява денят за памет на равноапостолите св. Кирил и св. Методий да е на 11 май (Елдъров 2012: 137; Милчев 1963: 16). В същата година на 11 май почти във всички храмове на Русия е отслужена служба в тяхна чест⁶.

Не може да бъде отминат фактът, че почитанието към св. Кирил и св. Методий придобива политически характер, което се дължи на развитието на националното движение сред славянските народи и разпространението на идеите на панславизма и славянофилския интерес към техния живот и дело (Э. П. П. 2018). Славянските просветители се превръщат в обединители на всички славяни и в символ на стремежа на южните славяни за независимост от Османската империя (Э. П. П. 2018)⁷.

⁵ За руската служба за равноапостолите Кирил и Методий вж: Наумов 2007: 496 – 504.

⁶ Текстът на службата е бил издаден в голям тираж, впоследствие е бил включен и в Миней и разпространен в храмовете в Русия и в другите славянски държави. По същото време митрополит Московский и Коломенски Филарет (Дроздов) съставил канон в чест на славянските просветители. В чест на юбилея било отпечатано и разпространено безплатно „Житие на Светите братя“, в което мисията на Св. братя се осмисля преди всичко като славянска и православна (Э. П. П. 2018).

⁷ Тази смислова натовареност е причината славянските просветители да бъдат избрани за покровители на създаденото през 1845 г. в Киев от Н. И. Костомаров и В. М. Белозерски тайно политическо общество, чиято

В последната четвърт на XIX в. в Русия се появяват храмове, посветени на Кирил и Методий, предимно към учебни заведения (Э. П. П. 2018)⁸. А от 1901 г. с постановление на Св. Синод на РПЦ празникът на Кирил и Методий вече се чества тържествено във всички учебни заведения от духовното ведомство (Елдъров 2012: 139).

Утвърдената почит намира свой израз в иконографията като последна, завършваща фаза на всеки силен култ в християнството. Що се отнася до иконографията на солунските братя, разпространена на руска територия, е безспорно, че в нейната основа седи балканската традиция (Шалина 2013: 84). Според Ат. Божков в най-ранните изображения на Кирил и Методий в руското изкуство могат да се търсят влияния от български модели – това са изображенията от Кириловския манастир в Киев (втората пол. на XII в.) (Божков 1989: 72; Милчев 1963: 19). Тук трябва да се отбележи и една характерна особеност на култа в Русия по отношение на Константин-Кирил Философ – почитта към него е по-разпространена, отколкото тази към св. Методий (Паскалева 1995: 275)⁹. А във времето на Руско-турската

дейност е насочена към създаването на демократическа федерация на славяните (Русия, Украйна, Полша, Чехия, Сърбия и България). В почти всички публикации се набляга на важността на книжовното дело на равноапостолите за развитието на самосъзнанието на славянските народи (Э. П. П. 2018). Вж. също и Елдъров 2012: 136.

⁸ През 60-те години на XIX в. в Киево-Печорската лавра българският униатски архиепископ Йосиф Соколски получава разрешение от Св. Синод и манастирската управа да построи параклис „Св. св. Кирил и Методий“, който е бил преименуван през 1879 г. след смъртта на архиепископа (Славов 1930: 150, 182; Елдъров 2012: 139).

⁹ Въпреки отбелязания нюанс по отношение на разпространението на култа към светците в Русия, свидетелство за значението и силното почитание на равноапостолите на българска и на руска територия е поръчката за изписване на двадесет образа на св. Методий по случай 1000 годишнината от смъртта му, предназначени да бъдат изпратени в Русия. Тази задача

освободителна война (1877 – 1878) се забелязва повишен интерес към образите и мисијата на Солунските братя (Шалина, Иванникова 2018).

След най-общо представения исторически план в развитието на култа към св. Кирил и св. Методий в Русия можем да се обърнем към трите руски икони, намиращи се на българска територия, поставени във фокуса на настоящата статия. Най-ранната от тях се съхранява в гр. Шумен (Обр. 1)¹⁰.

Обр. 1. „Св. св. Кирил и Методий“, икона, гр. Шумен

Иконата е подарена на църквата „Св. Възнесение Христово“ от генерал-лейтенант Сергей Димитриевич Белокопитов по случай

Софийската община възлага на възрожденския зограф Иван Доспевски през 1885 г. (Василиев 1965: 429).

¹⁰ Снимката на иконата ми беше предоставена от г-н Михалев (клизар). След внимателно проучване на образа от снимката считам, че е по-вероятно тя да репродуцира копие на иконата, изработено за литийните шествия.

влизането на руските войски в града. През Руско-турската освободителна война (1877 – 1878) благодарение на дипломатическите действия на 6/18 юли 1878 г. без бойни действия ген. Белокопитов влиза в Шумен, обявявайки неговата свобода. По думите на военния министър на Русия (генерал-адютант Милютин) това е „важна победа, удържана без проливане на кръв“ (Димов 2012). Няколко месеца по-късно, на 20 октомври 1878 г., Варненският и Преславски митрополит Симеон е посетен от делегация от името на ген. Белокопитов, която му носи дар. Това е иконата на славянските просветители (с размери 54/40/3.5 см (Димов 2012)). Иконата е придружена с писмо от ген. Белокопитов, което гласи: „Иконата да бъде осветена и се съхранява в черквата „Възнесение Господне“ в Шумен за вечното възпоменание на датата 6 юлий 1878 г.“ (Димов 2012). В основата на иконата е поместен надпис върху метална пластинка, прикована към иконата: „Тази икона посвещава за споменъ на Църквата Вознесение Господне Сергий Димитриевичъ Белокопитовъ – Началникътъ на втората пехотна Дивизия, която влезе въ Шуменъ на 6-и Юлій 1878 г.“ (Димов 2012). Този дарителски акт е свидетелство за силната връзка на култа към Славянските просветители с военно-политическите събития от това време (Геров 2013: 53)¹¹.

Според разказа на о. Димитър Николов от църквата „Възнесение Христово“ иконата на св. Кирил и св. Методий в настоящия момент се съхранява в банков трезор. На иконата е направено копие, което се използва в ежегодно литийно шествие. От 2008 г. до сега, по

¹¹ Изборът за ознаменуване на събитието да бъде подарена икона, изобразяваща именно Славянските просветители, съвсем не е случаен. Тук трябва да припомним, че образите на св. Кирил и св. Методий са извезани и на Самарското знаме, създадено в град Самара и връчено на българското опълчение (Милчев 1963: 19). Добре известно е, че във възрожденския период тези образи се превръщат в символ на борбата на българите за църковна независимост и просвета.

решение на Шуменската община и настоятелството на църквата „Възнесение Господне“, ежегодно на 11 май, църковният празник на св. Кирил и св. Методий и ден на Шумен, както и на годишнините от Освобождението на града – 6/18 юли, в тържествено литийно шествие се изнася копието на иконата (Димов 2012).

Иконата представя св. Кирил и св. Методий в обща композиция. Те са изписани на преден план, на фона на пестелив планински пейзаж. Светците са облечени в архиерейски одежди с архиерейски корони на главите. Св. Методий е разположен в дясната страна на иконата (спрямо зрителя отляво) и държи разтворена книга и архиерейски жезъл. А св. Кирил е в лявата половина, с разгърнат свитък с азбуката в лявата ръка и кръст в дясната. По средата, зад светците в горната част на иконата, в арковидно поле е разположена в немалки размери фигурата на Христос с разтворени настрани благославящи ръце над фигурите на светците. Иконата е оброчена с богата плетеница от растителни елементи.

Най-близък паралел в композиционната структура на иконата сред популярните в България изображения на светците може да се открие в литография от 1864 г., отпечатана във Виена, създадена от художника Канцлер, отпечатана от Оберхаймер по поръчка на издателя Хр. Г. Данов. (Обр. 2) Тази литография повлиява в иконографско отношение на много икони, създадени в България, и е добре позната тук. Основи на разглежданата от нас композиционна схема в Русия обаче могат да се намерят и в гравюрите, създадени на руска територия.

В руската изобразителна традиция формирането на нов тип иконография на равноапостолите е свързано с юбилейните събития от втората половина на XIX в., както и възобновяването на църковното почитание на

празника, което поражда необходимостта от иконографски образи.

Обр. 2. „Св. св. Кирил и Методий“ (1864),
щампа, Виена

Разработване на нова иконография се е наложило и поради отсъствието на по-стари запазени изображения. Особена роля в съставянето ѝ изиграва монументалната скулптура. Едни от първите изображения са фигурите на славянските просветители, създадени от скулпторите М. А. Чижов и Р. К. Залеман за паметника 1000-години Руска държава (1862) (Шалина, Иванникова 2018: 186 – 225). В същата година е отпечатано животоописание на Кирил и Методий, което предхожда гравюра, създадена от М. В. Стариков (Обр. 3), по рисунката на В. П. Шимиот, издадена през 1862 г. (Шалина, Иванникова 2018: 186 – 225). На нея светците са представени в епископски одежди, св. Методий държи отворено Евангелие, а св. Кирил в дясната си ръка държи кръст, а в лявата разгърнат свитък с азбуката.

Обр. 3. „Св. св. Кирил и Методий“, гравюра, М. Стариков, по рисунка на В. Шимиот (1862) (По: Иванникова 2013: 99, обр. 67)

По същото време е създадена и гравюрата „Просветители славян“, издадена във връзка с празниците в Москва, когато се чества 1000 годишнината от апостолското им дело. Гравюрата е рисувана през 1862 г. от художника Павел Маков, а е отпечатана през 1863 г. от гравьора Павел Куренков в типографията на И. Марков (Гергова 1993: 6)¹². Тази гравюра се радва на голяма популярност в Русия, където художникът Т. Бронников използва същата схема в гравюра на Л. Серяков в книгата на А. Князев „Святые равноапостольные Кирилл и Методие, просвѣтителы славян“,

¹² Един екземпляр от гравюрата е съхранен в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, София (Гергова 1993: 5, 6).

издадена в Санкт Петербург през 1866 г. (Гергова 1993: 6).

Година по-късно от руската гравюра в българското изкуство се появява аналогична композиция по рисунката на художника Канцлер, която вече беше отбелязана. Ив. Гергова в изследването си „Графични модели във възрожденската иконография на Славянските просветители“ приема, че руската гравюра, издадена в по-ранната 1863 г., е първоизточникът, повлиял на Хр. Г. Данов да поръча именно такава композиция на Канцлер (Гергова 1993: 7). А според изследователите на руската традиция не може категорично да се посочи кой образ е първи, но е установено, че в руското и в българското изкуство тази композиционна схема бива паралелно използвана. В Русия тя получава широко разпространение в гравюрите, а в българското изкуство – в иконите (Шалина Иванникова 2018: 186 – 225).

Друга руска икона е част от фонда на Археологическия музей във Варна. (Обр. 4) Иконата на св. Кирил и св. Методий се съхранява в депо на музея, размерите ѝ са малки 14,5/18 см. Инвентаризирана е под номер Инв. № RIMVN ВИИ 20 и датирана в нач. на ХХ в. Иконографията ѝ е характерна, светците са разположени в предния план, стъпили върху скалист терен, който преминава в планински пейзаж назад. Св. Кирил е изобразен отдясно, облечен в монашеско одеяние: расо, подрасник, аналав, с кукул на главата. Съгласно описанията в Подлинниците¹³, той е

¹³ В иконографско отношение традицията за изобразяване на св. Кирил и св. Методий следва описанието в зографското ръководство – „Подлинник“. В редакцията от XVIII в. за датата 11 май се появява описанието на Кирил и Методий, което става характерно за последващите векове (Шалина, Иванникова 2018). Важно е да се отбележи, че в описанието на св. Кирил в някои от Подлинниците се забелязват определени разлики най-вече във възрастта на светеца. В Подлинник, издаден през 1874 г., той е описан „подобиемъ старъ“ (Филимонов 1874: 271, 342), а в по-късно издадения Подлинник на руския професор Фартусов, който е със-

изписан по-млад с кафява брада. С дясната си ръка той благославя, а в лявата държи разгърнат свитък със славянската азбука. От лявата страна е разположен св. Методий, облечен като архиерей, с потир в лявата ръка и голям кръст в дясната, разположен между двете светителски фигури. От кръста се разпръсква сияние под формата на златни лъчи, а над него рамката на иконата се извива в дъга. Над ореолите на светците са разположени надписи с имената им, които гласят: **СѢТИИ РАВН-ЯП. КЪРИЛЪ. и СѢТИИ РАВН-ЯП. МЕФѢДІИ.**

Обр. 4. „Св. св. Кирил и Методий“ (1902), икона, В. П. Гуриянов, Археологически музей – Варна

А в долния десен ъгъл иконата е подписана и датирана: *Изобрафъ В. П. Гурьяновъ 1902 г.* (**Обр. 5**) Ясно изписаните инициали и фамилия ни насочват към руския иконописец, реставратор, учен и колекционер Василий Павлович Гуриянов (1866, 1867 или 1868 – тавен на базата на Подлинници от XVIII в., св. Кирил е на средна възраст, уточнена като – 42 години (Фартусов 2002: 276).

1920) (Тарасов 1995: 169, 185 – 187, 191, 192, 195, 243, 267, 270, 332, Ил. 64 – 66, 71, 99; Э. П. И. 2011: 494 – 496), който е роден в с. Мстера, Владимир.

Обр. 5. Детайл, „Св. св. Кирил и Методий“ (1902), икона, В. П. Гуриянов, Археологически музей – Варна

През 1890 г. Гуриянов се премества в Москва и основава там така наречената „мастерская“ (иконописна работилница) (Э. П. И. 2011: 494 – 496), която скоро става една от водещите в града. Важен момент в професионалното развитие на художника е реставрацията през 1904 – 1905 г. на иконата „Св. Троица Старозаветна“ на Рубльов, която се извършва под негово ръководство. През 1904 г. на 1-ва всеруска изложба на монашески произведения и църковни съдове в Санкт Петербург Гуриянов е удостоен с най-високото отличие – почетна грамота за отлично художествено изпълнение на икони от различни стилове (Тарасов 1995: 186). Гуриянов е бил удостояван с множество награди и подаръци от представители на императорското семейство, а от 1912 г. е и придворен зограф. Той е работил по редица важни поръчки като Успенския, Благовещенския и Верхоспаския сбор на Московския Кремъл, Мироварната палата на Кремъл, стенописи на катедрали във Варшава, Петерхоф, в Новоспаски, Знаменски, Перевински, Гуслицки, Козелщински и Николски манастири, работи в скита на Свети Андрей на Атон, в храмовете на Токио,

Киото, Мацуяма, в Буенос Айрес, Берлин, Виена и на други места. В ателието на Гурянов са рисувани икони във византийски, гръцки, новгородски, московски, строгановски и други стилови направления (Э. П. И. 2011; Тарасов 1995: 191 – 192)¹⁴.

Относно иконографските характеристики на иконата на Св. Кирил и св. Методий трябва да отбележим, че подобна композиционна постройка се използва във втората половина на XIX в. от руските иконописци.

Можем да я видим в икона, създадена през 1886 г., която е публикувана в „Подписные иконы XVII – начала XX в. в собрании Владимири-Суздальского музея-заповедника“ (Быкова, Чижикова 2009: 54) (Обр. 6).

Обр. 6. „Св. св. Кирил и Методий“ (1886), икона, йеромонах Митрофан

¹⁴ Според изследователите не е ясно дали собственикът на работилницата е участвал в създаването на всяка една от иконите, или неговият подпис е бил нещо като сертификат, или по-точно запазен знак, или име на ателието (Э. П. И. 2011).

Тя също е с малки размери (32/27 см). Светците и тук са изобразени фронтално в цял ръст. Св. Кирил е в монашеско расо, а св. Методий е с фелон и омофор. С дясната си ръка той държи кръст, разположен между двете светителски фигури, а в лявата потир. Св. Кирил благославя с дясната си ръка, а в лявата държи разгърнатия свитък с азбуката. Автор на иконата е йеромонах Митрофан от Спасо-Евтимиевия манастир в Суздал.

В Музея на руското изкуство в Москва е изложена друга икона на св. Кирил и св. Методий с подобна композиция, датирана около 1885 г. (Обр. 7).

Обр. 7. „Св. св. Кирил и Методий“ (около 1885), икона, Музей на руското изкуство в Москва (По: Иванникова, Кириченко, Петраков, Шалина 2013: 114, икона 1)

Характерен за нея, за иконата от монаха Митрофан, както и за иконата от Варна, по отношение на композиционния иконографски вариант е големият кръст, разположен между светците. Символиката, вложена в тази композиция, е свързана с апостолската мисия на

Солунските братя. Равноапостолите са носители на словото и на вярата, което в Русия по това време се асоциира с Просвещението (Шалина, Иванникова 2018: 186 – 225). Тази композиция повтаря композицията от иконата на св. Константин и св. Елена. Същата схема повтаря литография, представяща св. Кирил и св. Методий, създадена по рисунката на М. О. Микешин от 1884 г. Построената от Микешин композиция представя св. Кирил в монашески одежди, с разтворен свитък с азбуката, който подчертава ролята му на създател на азбуката и просветител. Св. Методий е изобразен като църковен служител, който в лявата си ръка държи потир, а в дясната – висок кръст (Шалина, Иванникова 2018: 186 – 225).

Икона с подобна композиция прави и иконописецът Г. Журавльов през 1885 г. (Обр. 8), която се съхранява в Самарския епархийски църковно-исторически музей.

Обр. 8. „Св. св. Кирил и Методий“ (1885), икона, Г. Журавльов (По: Иванникова, Кириченко, Петраков, Шалина 2013: 117, икона 4)

За популярността на композиционната схема можем да съдим и от иконата на св. Кирил и св. Методий, която детайлно възпроизвежда литографията по рисунката на Микешин (в частна колекция в Москва (Шалина, Иванникова 2018: 186 – 225), както и произхождащите от нея икони, чиято иконография може да се отнесе около 1885 г. Две от тях повтарят с точност и надписите „Первоучителя словенские“, надписите над ореолите и необичайната украса по омофора с елементи от декоративното оформление на така наречения от руските изследователи „национален стил“. И двете икони се намират в Музея на руската икона в Москва (Иванникова 2013: 97; Шалина, Иванникова 2018: 186 – 225).

Предвид посочените примери и съществуването на още много икони, възпроизвеждащи този композиционен вариант¹⁵, може да се каже, че в последната трета на XIX и нач. на XX в. в руската иконографска традиция се обособява устойчива композиция, в която светителите се изписват изправени в цял ръст един до друг, а помежду им е разположен голям кръст. Този композиционен вариант е разпространен и в българските земи от възрожденския период (Паскалева 1995: 273)¹⁶. Първообраз на тази композиция се явява паметникът, създаден от Емануел Макс в Прага (1846) (Обр. 9). Трябва да подчертаем, че нововъведение в иконографията от този период е литургичният потир, който се появява в ръката на св. Методий в руските икони. За широкото разпространение

¹⁵ Икони, в които композицията е построена съобразно описаните характеристики, могат да се видят в: Иванникова 2013: 89 – 111; Иванникова, Кириченко, Петраков, Шалина 2013: икона 1, 2, 3, 4.

¹⁶ Икона на св. Кирил и св. Методий с такава композиция е разположена в царския ред от иконостаса на вратата на дяконикона на църквата „Св. Успение Богородично“ в Клисуря. Размерите ѝ са: 164,5/ 84 см., инвентарен № 18 Кр. Иконата е без подпис и дата, но по стилови белези може да се отнесе към края на XIX в. В потвърждение на тази датировка е и паметният надпис, който свидетелства за построяването на храма през 1885 г.

на тази иконография в Русия свидетелстват и многобройните гравюри, които я възпроизвеждат (Иванникова 2013: 104 – 106).

Обр. 9. „Св. св. Кирил и Методий“ (1846), паметник, Емануел Макс, Прага
(По: Божсков 1989: 98, обр. 53)

Без да се впускам в подробности, тук трябва да отбележа и факта, че в руската иконография от XIX в. значителна роля играе принципа на стереотипното размножаване, особено при малките формати, което естествено се отразява на художествената им стойност (Мойсеевой 2014: 221). Иконата от Варненския музей е също с малки размери и вероятно тя също може да се причисли към тези стереотипно размножавани малкоформатни икони от това време, нейната изящна изработка обаче прави впечатление.

С още една композиционна разновидност на руската иконография на солунските

братя, която е била разпространена в края на XIX в. в Русия, можем да се срещнем в Шипченския манастир „Рождество Христово“. (Обр. 10, 11) Иконата на славянските просветители се намира на западната страна на колона, разделяща северния от централния кораб. Размерите ѝ са големи (78/112 см). Светците са разположени сред изчистен пейзаж, а фонът е изцяло позлатен. Св. Кирил е в лявата половина на иконата с монашески одежди, с кукул на главата, а в ръцете си държи разгърнат свитък, на който освен азбуката е изписан и следният кратък текст:

Начало премь-
дрости страхъ
Гднъ фял. р. ї
ѧ. б. в. г. д. є.
ж. з. з. и. ї. к.
л. м. н. о. п. р.

Обр. 10. „Св. св. Кирил и Методий“ (1901), икона, Шипченски манастир „Рождество Христово“

Обр. 11. „Св. св. Кирил и Методий“ (1901), икона, Шипченски манастир „Рождество Христово“

Същият текст предхожда азбуката и в свитъка от гравюрата „Просветители славян“ (1863), спомената по-рано. Друг идентичен детайл с гравюрата е изписаният начален текст от Евангелието на Йоан (Йоан 1:1) върху свитъка, който държи св. Методий:

Ѡ ѠѠѠѠ
 глаѡѡ ѡ ѡѡѡ ѡ
 ст ѡѡ
 Бѡ ѡѡѡѡ ѡѡ
 СЛОѢѢ, и СЛОѢѢ
 Бѡ Кѡ Бѡѡ и
 Бѡѡ Бѡ СЛОѢѢ.

Св. Методий е разположен в дясната половина на иконата, той е изобразен с архиерейски одежди.

В долната част на аналава на св. Кирил се разчита още един кратък текст, в който е цити-

рана Трисветата молитва (Ангелска песен), тя е началото от текста на Св. Литургия:

СТЪИ ...
 СТЪИ КРЪПКИ
 СТЪИ БЕЗСМЕР
 ПОМИЛЪИ НАСЪ

Иконата е създадена през 1901 г. в руския манастир „Св. Панталеймон“ на Атон, което е видно от надпис, разположен в основата ѝ, върху терена под св. Методий. Той гласи: „СЛА БѢ. Икона писана на ѡфонѡ въ РѢсскомѡ Св. Пантелеимона Монастырѡ 1901.“ (Обр.12)

Обр. 12. Детайл, „Св. св. Кирил и Методий“ (1901), икона, Шипченски манастир „Рождество Христово“

Този иконографски тип се среща при немалко икони, за чиито първоизточник се приема рисунката на Ф. Броников, която е претърпяла някои композиционни изменения, като премахването на големия кръст, разположен между светците. (Иванникова 2013: 108) Композицията на тази група икони се характеризира със своята устойчивост от края на XIX и началото на XX в. Аналогия на тази иконография може да се види и в Македония в икона от края на XIX в. (Обр. 13)

Сравнително близък паралел в композиционно отношение можем да намерим и в рисунката на Ф. Г. Солнцев¹⁷.

¹⁷ Тук трябва да обърнем внимание, че в произхождащата от тази рисунка група от произведения, местата на светците са разменени – св. Кирил е отдясно, а св. Методий отляво, те са разположени в интериорно

Обр. 13. „Св. св. Кирил и Методий“ (края на XIX в.), икона, Македония (По: Иванникова 2013: 107, обр. 88)

За съществуването на такава рисунка се знае от надпис, разположен на гърба на икона, създадена през 1885 г. от академик В. В. Васильев за църквата „Успение Богородично“ в с. Ваулов (Иванникова 2013: 106). (Обр. 14) Рисунката на Ф. Г. Солнцев е правена по образец, заимстван от подлинника, съхраняван в Императорската публична библиотека в Санкт Петербург (Иванникова 2013: 106 – 107)¹⁸. Различен детайл в тази композиция е разтворената книга в ръката на св. Методий. Този иконографски тип не е толкова устойчиво

пространство, както и някои детайли, най-вече атрибутите в ръцете на светците, които са различни.

¹⁸ Авторската рисунка на Ф. Г. Солнцев не е открита, но тя е известна от създадена по нея гравюра (1886), украсяваща служебни книги.

чив, както описаната композиционна схема на Микешин, и различни негови детайли във времето претърпяват промени, които обаче не се отразяват на основната композиция.

Обр. 14. „Св. св. Кирил и Методий“ (1885), икона, академик В. В. Васильев, църква „Успение Богородично“, с. Ваулов (По: Иванникова, Кириченко, Петраков, Шалина 2013: 118, икона 5)

Въз основа на посочените примери бихме могли да приемем, че разглежданата от нас икона от Шипченския манастир е разновидност на иконографска схема, която произхожда от рисунки, инспирирани от скулптурната група на Емануел Макс, в които основният принцип на изграждане на фигуралната композиция е запазен, но претърпяват промени редица детайли като книгата в ръцете на св. Методий, заменена със свитък, местата на светците, които са разменени и др. Така изграденият вариант се повтаря в множество руски икони от края на XIX-ти и началото на XX-ти в. (Иванникова 2013: 89 – 111;

Иванникова, Кириченко, Петраков, Шалина 2013: 114 – 125).

В заключение може да се установи, че трите руски икони представят три от устойчивите композиционни разновидности в иконографията на Славянските просветители, разпространени в Русия, които са били широко използвани по това време. Те имат някои

обща характеристика с иконите на Солунските братя, рисувани в тези десетилетия в България, които се изразяват най-вече в обща първоизточници, но въпреки това са забележими определени разлики в детайлите, които са се оформили под въздействието на спецификата на иконографската традиция и идеологическите възгледи.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

Бакалова 2015: Елка Бакалова. Култ, текст, образ. Изображенията на св. Кирил и св. Методий в изкуството на православния свят. – *Библиотека*, XXII (2015), 3, 60 – 95. [Elka Bakalova. Kult, tekst, obraz. Izobraveniyata na sv. Kiril i sv. Metodiy v izkustvito na pravoslavnia svyat. – *Biblioteka*, XXII (2015), 3, 60 – 95.]

Бакалова 2003: Елка Бакалова. Седмочислениците в изобразителното изкуство. – В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Т. IV, София, 2003, 580 – 585. [Bakalova Elka. Sedmochislenitsite v izobrazitelnoto izkustvo. – В: *Kirilo-Metodievskia entsiklopedia*. Т. IV. Sofia, 2003, 580 – 585.]

Басыров 1983: Анатолий Басыров. *Памятник тысячелетию России*, Альбом. Москва: Лениздат, 1983. [Anatoliy Basyrov. *Pamyatnik tysyacheletiyu Rossii, Al'bot*. Moskva: Lenizdat, 1983.]

Божков 1989: Атанас Божков. *Изображенията на Кирил и Методий през вековете*. София: Наука и изкуство, 1989. [Atanas Bozhkov. *Izobrazheniyata na Kiril i Metodiy prez vekovete*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1989.]

Быкова, Чижикова 2009: М. Быкова, Е. Чижикова (сост.). *Подписные иконы XVII – начала XX в. в собраниях Владимиро-Суздальского музея-заповедника*. Вла-

димир, 2009. [M. Bykova, E. Chizhikova (sost.). *Podpisanye ikony XVII – nachala XX v. v sobranii Vladimiri-Suzdalckogo muzeya-zapovednika*. Vladimir, 2009.]

Василиев 1965: Асен Василиев. *Български възрожденски майстори*. София, Наука и изкуство, 1965. [Asen Vasiliev. *Balgarski vazrozhdenski maystori*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1965.]

Василиев 1970: Асен Василиев. *Образи на Кирил и Методий в България*. София: Български художник, 1970. [Asen Vasiliev. *Obrazi na Kiril i Metodiy v Bulgaria*. Sofia: Bulgarski hudozhnik, 1970.]

Генова 2015: Елена Генова. Славянските просветители Кирил и Методий и късноренесансовите зографи. – В: *Герои, култове, светци*. София, 2015, 343 – 356. [Genova, E. Slavyanskite prosvetiteli Kiril i Metodiy i kasnovazrozhdenskite zografi. – В: *Geroi, kultove, svettsi*. Sofia, 2015.]

Гергова 1993: Иванка Гергова. Графични модели във възрожденската иконография на Славянските просветители. – *Проблеми на изкуството*, 1993, 4, 3 – 11. [Ivanka Gergova. Grafichni modeli vav vazrozhdenskata ikonografia na Slavyanskite prosvetiteli. – *Problemi na izkustvoto*, 1993, 4, 3 – 11.]

- Геров 2013:** Георги Геров. Изображения святых учителей славян Кирилла и Мефодия. – В: *В начале было слово ...* Москва – Санкт-Петербург, 2013, 39 – 53. [Georgi Gerov. Izobrazhenia svyatyh uchiteley slavyan Kirrila i Mefodiya. – V: *V nachale bylo slovo ...* Moskva - Sankt-Peterburg, 2013, 39 – 53.]
- Елдърров 2012:** Светлозар Елдърров. Славянофилство без душа: Кирило-методиевската символика и празничност в Русия (XIX – XX в.). – В: *Русия, Европа и светът. Сборник с материали от международна научна конференция (София, 28-29 септември 2009 г.)*. София, 2012, 132 – 140. [Svetlozar Eldarov. Slavyanofilstvo bez dusha: Kirilo-metodievskata simbolika i praznichnost v Rusia (XIX – XX v.). – V: *Rusia, Evropa i svetat. Sbornik s materialy ot mezhdunarodna nauchna konferentsiya (Sofia, 28-29 septemvri 2009 g.)*. Sofia, 2012, 132 – 140.]
- Иванникова 2013:** А. Иванникова. Особенности иконографии нового времени. Почитание святых равноапостольных братьев Кирилла и Мефодия в России в XVIII – начале XX века. – В: *В начале было слово ...* Москва – Санкт-Петербург, 2013, 89 – 111. [A. Ivannikova. Osobenosti ikonografii novogo vremeni. Pochitanie svyatyh ravnoapostol'nyh brat'ev Kirilla i Mefodiya v Rosii v XVIII – nachale XX veka. – V: *V nachale bylo slovo ...* Moskva – Sankt-Peterburg, 2013, 89 – 111.]
- Иванникова, Кириченко, Петраков, Шалина 2013:** А. Иванникова, А. Кириченко, В. Петраков, И. Шалина. Каталог икон изображением свв. Кирилла и Мефодия. – В: *В начале было слово ...* Москва – Санкт-Петербург, 2013, 112 – 125. [A. Ivannikova, A. Kirichenko, V. Petrakov, I. Shalina. Katalog ikon izobrazheniem svv. Kirilla i Mefodiya. – V: *V nachale bylo slo-*
- vo ...* Moskva – Sankt-Peterburg, 2013, 112 – 125.]
- Колева 2003:** Петрана Колева. Празникът на Кирил и Методий. – В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Т. III. София, 2003, 269 – 277. [Petрана Koleva, Praznikat na Kiril i Metodiy. – V: *Kirilo-Metodievaska entsiklopedia*. Т. III. Sofia, 2003, 269 – 277.]
- Милчев 1963.** Атанас Милчев. Кирил и Методий в древноруската книжнина и изкуство. – *Археология*, 5 (1963), 2, 16 – 19. [Atanas Milchev. Kiril i Metodiy v drevnoruskata knizhnina i izkustvo. – *Arheologia*, 5 (1963), 2, 16 – 19.]
- Мойсеевой 2014:** Т. Мойсеевой (ред.). *История иконописи*. Твер: Тверской полиграфический комбинат, 2014, 209 – 230. [Т. Moyseevoy (red.) *Istoriya ikonopisi*. Tver: Tverskoy poligraficheskiy kombinat, 2014, 209 – 230.]
- Наумов 2007:** Александър Наумов. Руската служба за равноапостолите Методий и Кирил, учители славянски. – В: *Кирило-Методиевски студии*, 17. София, 2007, 496 – 504. [Aleksandar Naumov. Ruskata sluzhba za ravnoapostolite Metodiy i Kiril, uchiteli slavyanski. – V: *Kirilo-Metodievski studii*, 17. Sofia, 2007, 496 – 504.]
- Паскалева 1995:** Костадинка Паскалева. Кирил и Методий в изобразителното изкуство. – В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Т. 2. София, 1995, 265 – 278. [Kostadinka Paskaleva. Kiril i Metodiy v izobrazitelното izkustvo. – V: *Kirilo-Metodievaska entsiklopedya*. Т. 2. Sofia, 1995, 265 – 278.]
- Симеонова 1993:** Гатя Симеонова. *Проблеми на Кирило-Методиевата празничност*. София, 1993. [Gatya Simeonova. *Problemi na Kirilo-Metodievata praznichnost*. Sofia, 1993.]
- Симеонова 2007:** Гатя Симеонова. *Проблеми на Кирило-Методиевската празничност*. Книга втора. София: Изток-за-

- пад, 2007. [Gatya Simeonov. *Problemi na Kirilo-Methodievata praznichnost*. Sofia: Iztok-Zpad 2007.]
- Славов 1930:** свещ. Андрей Славов. *Киевският затворник. Архиепископ Йосиф Соколски (по случай 50-годишнината от смъртта му 1879 – 1929 година)*. София: Арменски военно-издателски фонд, 1930. [svesht. Andrey Slavov. *Kievskiyat zatvornik. Arhiepiskop Yosif Sokolski (po sluchay 50-godishninsta ot smartta mu 1879 – 1929 godina)*. Sofia: Armenski voenno-izdatelski fond, 1930.]
- Снегаров 1953:** Иван Снегаров. *Културни и политически връзки между България и Русия през XVI – XVIII в.* София: Синодално книгоиздателство, 1953. [Ivan Snegarov. *Kulturni i politicheski vrazki mevdu Bulgaria i Rusia prez XVI – XVIII v.* Sofia: Sinodalno knigiozdatelstvo, 1953.]
- Тарасов 1995:** Олег Тарасов. *Икона и благочестие: Очерки иконного дела в имп. России*. Москва: Прогресс, 1995. [Oleg Tarasov. *Ikona i blagochestie: Ocherki ikonного dela v imp. Rossii*. Moskva: Progress, 1995.]
- Турилов 2000:** Анатолий Турилов. Гипотеза о происхождении майской и августовской памяти Кирилла и Мефодия. – В: *Славяноведение*, 2. София, 2000, 18 – 28. [Anatoliy Turilov. Gipoteza o proizhozhdenii mayskoj i avgustovskoj pamjatej Kirilla i Mefodiya. – V: *Slavyanovedenie*, 2. Sofia, 2000, 18 – 28.]
- Фартусов 2002:** Виктор Фартусов. *Руководство к писанию икон*. Москва: Русский Хронограф, 2002. [Viktor Fartusov. *Rukovodstvo k pisaniyu ikon*. Moskva: Ruskiy Hronograf, 2002.]
- Филимонов 1874:** Георгий Филимонов. *Сводный Иконописный подлинникъ XVIII вѣка*. Москва: Университетской типографіи, 1874. [Georgiy Filimonov. *Swodnyu Ikonopisnyu podlinnika XVIII veka*. Moskva: Universitetskoy tipografii, 1874.]
- Шалина 2013:** Ирина Шалина. Традиции почитания на Руси Кирила и Мефодия и особенности их иконографии. – В: *В начале было слово ...*, Москва – Санкт-Петербург, 2013, 65 – 85. [Irina Shalina. Tradicii pochitaniya na Rusi Kirila i Mefodiya i isobennostih ih ikonografii. – V: *V nachale bylo slovo ...*. Moskva - Sankt-Peterburg, 2013, 65 – 85.]
- Димов 2012:** Димо Димов. Иконата. Образите на светите братя първоучители – документи и символ за освобождението на Шумен, В. *Дума*, бр. 119, 23.05.2012. https://duma.bg/?go=news&p=detail&noId=32572&fbclid=IwAR0ZZ_o2ZgQwUJA860uI8Lxuv5DzfffTQQqSgqIYk8_-soECFEmpozSx4hM (достъпен 26 април 2020) [Dimo Dimov. Ikonata. Obrazite na svetite bratya parvouchiteli – dokumenti i simvol za osvobozhdenieto na Shumen, V. *Duma*, br. 119, 23.05.2012.]
- Турилов 2018:** Анатолий Турилов. Кирилл. Почитание К. и Мефодия на Руси и в России до XIX в. – В: *Православная Энциклопедия*, Т. 34, 2018, 186 – 225, http://www.pravenc.ru/text/1840253.html#part_9, (достъпен 22 април 2020). [Anatoliy Turilov. Kirill. Pochitanie K. i Mefodiya na Rusi i v Russii do XIX v. – V: *Pravoslavnaya Ėnciklopediya*. Т. 34, 2018, 186 – 225.]
- Шалина, Иванникова 2018:** Ирина Шалина, А. Иванникова. Кирилл. На Руси. – В: *Православная Энциклопедия*, Т. 34, 2018, 186 – 225, http://www.pravenc.ru/text/1840253.html#part_9, (достъпен 22 април 2020). [Irina Shalina. A. Ivannikova. Kirill. Na Rusi. – V: *Pravoslavnaya Ėnciklopediya*. Т. 34, 2018, 186 – 225.]
- Э. П. И. 2011:** Э. П. И. Гурьянов. – В: *Православная Энциклопедия*, Т. 13, 2011, 494 – 496, <http://www.pravenc.ru/text/168404.html> (достъпен 24 юли 2020). [Ė. P. I. Guryanov. – V: *Pravoslavnaya Ėnciklopediya*. Т. 13, 2011, 494 – 496.]

Э. П. П. 2018: Э. П. П. Кирилл. Почитание К. и Мефодия в России в XIX – XXI вв. – В: *Православная Энциклопедия*, Т. 34, 2018, 186 – 225, http://www.pravenc.ru/text/1840253.html#part_9, (достъпен 22 април 2020). [É. P. P. Kirill. Pochitanie K. i Mefodiya v Rusii v XIX – XXI vv. – V: *Pravoslavnaya Ėnciklopediya*. Т. 34, 2018, 186 – 225.]

Гл. ас. д-р Тотка Григорова,
Кирило-Методиевски научен център –
БАН
totka.grigorova@abv.bg